

1.01 Izvirni znanstveni članek

ČLANKI IN RAZPRAVE

UDK 347.236.1:929Valvasor«1672/1692»

Prejeto: 18. 4. 2014

Valvasor kot zemljiški gospod (2. del)

BORIS GOLEC

izr. prof. dr., znanstveni svetnik

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Izvleček

Prispevek se ukvarja z dvajsetletjem 1672–1692, ki ga je kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) preživel kot zemljiški gospod na gradu Bogenšperk pri Litiji in v katerega spada njegovo najbolj ustvarjalno življenjsko obdobje. Iz dohodkov zemljiške posesti je polihistor črpal glavno sredstvo za svojo razvejeno založniško, tiskarsko, publicistično in znanstvenoraziskovalno dejavnost. Prav zaradi velikih denarnih potreb, povezanih z velikopoteznimi načrti, mu ni nikoli uspelo v celoti poravnati kupnine za posest. Že po petih letih je moral zastaviti dvorec Črni potok, narasli dolgovi pa so ga nazadnje prisilili v prodajo celotne posesti in k preselitvi v Krško. Posebna pozornost je namenjena njegovemu nedavno odkritemu lastnoročno napisanemu urbarju za združeno posest Bogenšperk in Lihtenberk.

Ključne besede:

Valvasor,
zemljiško
gospodstvo,
Bogenšperk,
Lihtenberk,
Črni potok,
urbar

Abstract

VALVASOR AS LANDLORD (PART 2)

This contribution focuses on the two decades (1672–1692) that the Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693) spent as the landlord of Bogenšperk Castle near Litija. These two decades were also the period when he was most creative and productive. Income from his land enabled him to finance his diverse publishing, printing, publicistic and scientific work. However, it was precisely this demand for the constant flow of money needed for his grand plans that prevented him from ever paying the full purchase price of his estate. Pledging his Črni potok mansion after only five years, he was eventually forced to sell his entire estate and move to Krško. Particular attention is paid in the article to his recently discovered self-written urbarium for the joint estates of Bogenšperk and Lihtenberk.

Key-words:

Valvasor,
seigniories,
Bogenšperk,
Lihtenberk,
Črni potok,
urbaria

Od prodaje Črnega potoka do izgube celotne posesti (1689–1692)

Leto 1689 je prineslo najpomembnejše Valvasorjevo delo, *Slavo vojvodine Kranjske*, obenem pa je pomenilo začetek razprodaje njegove zemljiške posesti. Najprej je izgubil Črni potok, od katerega se je začasno poslovil že leta 1677, ko ga je zastavil Kheysllom v zameno za obresti na še neplačano kupnino. Kot smo videli, je bil dvorec s posestjo v zastavi Kheyslllov vsaj še februarja 1685, ne vemo pa, kaj natanko se je z njim dogajalo naslednja štiri leta, preden ga je Valvasor v začetku leta 1689 prodal baronici Moscon. Neomenjanje zastave in druge navedbe v dokumentih o prodaji kažejo, da se je Črni potok medtem vrnil v polihistorjevo upravo. Prevzem posesti nazaj v lastno upravljanje je za Valvasorja seveda pomenil veliko dodatno finančno obremenitev. Ne samo da je moral zdaj od Črnega potoka plačevati davčno obveznost stanovom, ampak so spet tekle obresti na še neporavnani del kupnine, ki jih je Kheysllom dotlej odplačeval prek zastave. Spremenjene okoliščine so ga končno privedle do spoznanja oziroma odločitve, da se mora od Črnega potoka posloviti.

Prodajo dvorca s pripadajočo posestjo smo dolgo poznali iz izčrpnih regestov treh dokumentov, ki jih je P. Radics konec 19. stoletja v Črnem potoku dobil na vpogled od takratnega lastnika Alfonza barona Wurzbacha.¹ Zdaj se je izkazalo, da sta dva dokumenta še ohranjena, in sicer v Celovcu, kamor sta prišla iz Wurzbachovega arhiva.² Ključna je Valvasorjeva kupo-prodajna pogodba (kupni dogovor) z Ano Maksimilo baronico Moscon, rojeno grofico Auersperg,³ datirana in pečatena 30. januarja 1689 na Bogenšperku. Valvasor je pogodbo sklepal tudi kot nujni varuh (*Nothgerhab*) solastnikov, svojih otrok iz prvega zakona. Predmet kupo-prodaje je opredeljen kot »lastniški grad Črni potok s pristavo, poljem, seno-žetmi in z enim, k Lihtenbergu spadajočim travnikom v črnopotoški dolini, potem potok Črni potok, ribnik, mlin, gozd Dobovc z žirmino in nekaj k Bogenšperku in Lihtenbergu pripadajočih imenj«, kot jih izkazuje istega dne na Bogenšperku izdelani urbar. Prodaja je vključevala tudi Valvasorjevo živino v Črnem potoku (18 krav in bika) ter tisto, ki so jo imeli črnopotoški podložniki »v činžu« (dve kravi in tri pare volov). V nadaljevanju sta se pogodbeni strani dogovorili o delitvi rojenjakov, o rovtarjih in poteku meje med Bogenšperkom in Črnim potokom. Valvasor se je obvezal v celoti plačati davek in kontribucijo za preteklo leto 1688 ter poskrbeti za prepis posesti v imenjski knjigi – 12 goldinarjev imenjske rente in 13 hub. Kupnina je znašala 6.400 goldinarjev deželne veljave in 100 tolarjev likofa skupaj s približno neznano »Tattenbachovo pretenzijo«. Dobro polovico, 3.400 goldinarjev, je bila baronica Moscon dolžna poravnati takoj ob sklenitvi pogodbe, preostalih 3.000 goldinarjev z likofom pa v štirih tednih ob prevzemu posesti, in sicer v gotovini (!). Iz tega naslova je moral Valvasor prednostno (*vor allen Dingen*) poravnati zaostalo kupnino Kheysllom, za katero je bila posest hipotekarno obremenjena (*die an diesem Gült haftende Kheysell'sche kaufsumme*). V skladu z

¹ Radics: Valvasor-Studien XXXI.

² Kopiji izvirnikov dokumentov v: KLA, KLA 741, Sch. 1, Konv. 2, C–17 St, fol. 5–7v, 30. 1. 1689; C–18 St, fol. 9–10v, 28. 2. 1689.

³ Mosconova se je rodila leta 1656 v Ljubljani kot hči Janeza Andreja grofa Auersperga in Ane Elizabete, rojene baronice Lamberg. Po prvem zakonu z Janezom Karlom grofom Thurn-Valsassina (ok. 1645–1683), ki je trajal enajst let (1672–1683), se je leta 1685 omožila z vdovcem Leopoldom Viljemom baronom Mosconom (1654–1700) (Preinfalk: *Auerspergi*, str. 107–108, 410). Zakonca, ki nista premogla druge posesti (prim. ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756)), sta se po nakupu Črnega potoka tu tudi naselila; Leopold Viljem je v šmarnski krstni matici prvič izpričan kot krstni boter v začetku leta 1691 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1689–1703, s. p. 20. 2. 1691). Kot izrecno navaja mrliška matica, sta oba preminila v Črnem potoku, Ana Maksimila 19. septembra 1699, njen mož pa konec leta 1700; njegova smrt je z datumom 7. decembra 1700 vpisana tudi v Ljubljani, kjer so ga pokopali v frančiškanski cerkvi (prav tam, M 1660–1710, s. p., 19., 9. 1699, med 19. 12. 1700 in 1. 1. 1701; NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 136).

običajno prakso mu je pogodba nalagala, da izda baronici Moscon kupno pismo in predloži kupni dogovor v potrditev kranjskemu ograjnemu sodišču.⁴

Glavna določila kupnega dogovora – poravnavo medsebojnih obveznosti in zaostale kupnine Kheysllom – sta Valvasor in Mosconova udejanila v naslednjem mesecu. Kot bomo videli, je Valvasor 9. februarja 1689 izplačal Juriju Krištofu (baronu) Kheysllu dobrih 5.467 goldinarjev deželne veljave na račun zadolžnice za 10.241 goldinarjev 40 krajcarjev in pol z dne 12. oktobra 1672.⁵ Glede na čas izplačila, le devet dni po prodaji Črnega potoka, ni dvoma, da je s tem izpolnil zavezo o prednostni poravnavi zaostale kupnine. Zadnjega februarja je prav tako v Ljubljani izdal potrdilo, da je navedenega dne od baronice Moscon v celoti prejel kupnino, 6.400 goldinarjev deželne veljave in 100 tolarjev likofa, in sicer hkrati z izdajo kupnega pisma in izročitvijo dokumentov, povezanih s prepuščeno Tattenbachovo pretenzijo. Ob tej priložnosti je bila v prodajo vključena še dodatna posest – pol hube in oštat, prodana za 250 goldinarjev nemške veljave.⁶ Radics je pustil pričevanje še o enem dokumentu, dejansko le osnutku listine Janeza Vajkarda Valvasorja brez datacije, podpisov in pečatov, ki potrjuje, da med Valvasorjem, Mosconovo in Kheyslli ni ostalo nobenih odprtih vprašanj in neporavnanih obveznosti. Janez Vajkard namreč sporoča, da je posest prodal s soglasjem soproge Ane Maksimile, rojene baronice Zetschker, da je kupnino v celoti prejel v gotovini, prav tako je z denarjem poravnal zaostalo kupnino Kheysllom, polihistorjeva druga žena, ki naj bi pod listino pristavila svoj podpis in pečat, pa se je izrekla, da nima v zvezi s tem nobenih zahtev ali terjatev. Na videz presenetljiv oziroma nerazumljiv je podatek v isti listini, po katerem je ograjno sodišče ratificiralo kupno pogodbo že na ponedeljek po sv. Leopoldu, tj. 22. novembra 1688 (!).⁷ Domnevo, da se je Radics zmotil v letnici – 1688 namesto 1689 – je ovrgel regest v zapuščinskem inventarju poznejšega lastnika Bogenšperka Janeza Andreja Gandina. Govori namreč o »Ratifications Zeügbrieff« z enako datacijo, ki obenem navaja kupno pismo (*Khaufbrieff*) z dne 30. januarja 1689.⁸ Ni šlo za dve kupni pismi, od katerih bi bilo prvo ratificirano novembra 1688, ampak se potrditev ograjnega sodišča v resnici nanaša na znano kupo-prodajno pogodbo s konca januarja 1689. Ponedeljek po sv. Leopoldu je bil namreč v teh letih običajni datum začetka jesenskega zasedanja ograjnega sodišča, ki je s prekinitvami trajalo do marca ali aprila naslednje leto,⁹ toda vse dokumente so datirali s prvim dnevom zasedanja.¹⁰

⁴ KLA, KLA 741, Sch. 1, Konv. 2, C–17 St, fol. 5–7v, 30. 1. 1689. Prim. Radics: Valvasor-Studien XXXI.

⁵ ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature, 9. 2. 1689 in 8. 10. 1692. Objava faksimila: Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 97–99. – Dejansko je dolg, kot ga navaja regest iste zadolžnice v Kheysllovem zapuščinskem inventarju, znašal navedenega dne še dobrih 14.025 goldinarjev, na slabih 10.242 goldinarjev pa se je zmanjšal po enem letu (Golec: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 71).

⁶ KLA, KLA 741, Sch. 1, Konv. 2, C–18 St, fol. 9–10v, 28. 2. 1689. Prim. Radics: Valvasor-Studien XXXI. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2569–2570.

⁷ Radics: Valvasor-Studien XXXI. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2570.

⁸ ARS, AS 309, šk. 35, fasc. XVII, lit. G–73, 23. 10. 1717, pag. 31/Nr. 34.

⁹ O tem pričajo protokoli ograjnega sodišča. Iz obdobja med letoma 1667 in 1695 protokoli niso ohranjeni. V naslednji ohranjeni knjigi protokolov (1695–1698) so se zasedanja najprej začela na ponedeljek in torek po sv. Trojici, tj. v nedeljo po binkošti (maja ali junija), ter na ponedeljek in torek po sv. Leopoldu, tj. po 15. novembru (ARS, AS 306, knj. 15, protokoli 1695–1698, pag. 1, 247, 320, 564). Leta 1697 so jesensko zasedanje premaknili na ponedeljek in torek po sv. Elizabeti, tj. po 19. novembru (prav tam, pag. 650, 812), in tako je ostalo do leta 1702, ko je Elizabeto zamenjala sv. Katarina, tj. 25. november (prav tam, knj. 16, protokoli 1698–1701, pag. 1, 79, 291, 495, 607, 820; knj. 17, protokoli 1701–1704, pag. 1, 201, 305, 497, 571, 761). Zatem se je jesensko zasedanje začelo izmenično na sv. Elizabeto, sv. Leopolda in sv. Katarino (prav tam, knj. 18, protokoli 1704–1707, pag. 1, 163, 265, 470, 564, 711; knj. 19, protokoli 1710–1714, pag. 1, 169, 279, 437, 607, 631, 726, 841).

¹⁰ Tako sta bili datirani tudi imenovanji obeh komisij za popis Valvasorjeve zapuščine v Krškem

S prodajo Črnega potoka, ki je Valvasorju navrgla okoli 6.850 goldinarjev kranjske veljave, je bil zanj rešen le del gmotnih težav. Ni naključje, da je posest izgubil v začetku leta, v katerem ga je polno zaposlovala izdaja *Slave vojvodine Kranjske*, povezana z velikimi finančnimi bremenmi. O dogajanju tik pred prodajo Črnega potoka nas skopo, a hkrati dovolj jasno, poučita regista dveh listin v Valvasorjevem zapuščinskem inventarju, oba datirana 15. januarja 1689, dva tedna pred polihistorjevo sklenitvijo kupo-prodajne pogodbe z baronico Moscon in slab mesec pred poravnavo dela dolga Kheysllom. Iz registrov lahko povzamemo, da si je navedenega dne pri nekem gospodu Tollmeinerju izposodil 6.000 goldinarjev ali skoraj toliko, kot je znašala kupnina za prodano posest. Zadolžnico je izstavil zase ter kot zastopnik svojih otrok iz prvega zakona in druge žene.¹¹ Pomenljiv je podatek, da mu je Tollmeiner istega dne odstopil (cediral) terjatev za 1.825 goldinarjev in da je ta zadevala Franca Krištofa Kheysella (dejansko Jurija Krištofa).¹² To pomeni, da Valvasor preostale kupnine za Črni potok, ki jo je dolgoval Kheysllom, ni v celoti poravnal v gotovini, ampak z vsaj eno odstopljeno terjatvijo – cesijo. Bržčas je bila ta zajeta v vsoti 6.000 goldinarjev, za kolikor se je glasila Valvasorjeva zadolžnica Tollmeinerju, ki torej Valvasorju posojila vsaj deloma ni izplačal v denarju. Gotovino je polihistor veliko bolj potreboval drugje, za kritje stroškov izdaje svojega monumentalnega dela. Partnerjev v Nürnbergu (založnika in tiskarja ter korektorja) namreč ne bi mogel zadovoljiti z nekimi negotovimi cesijami s Kranjskega. Namesto teh je potreboval gotov denar in tega je potrjeno dobil od baronice Moscon za prodani Črni potok.

V tem kontekstu je zgovorno tudi dejstvo, da 9. februarja 1689 ob izplačilu dela dolga Juriju Krištofu Kheysllu ni porabil samo lastnih sredstev. Čeprav je kupnina za pravkar prodani Črni potok presegala vrnjeno vsoto Kheysllu, je denar baronice Moscon hranil za že znane potrebe. Tako je k vračilu Kheysllu v višini 5.467 goldinarjev in 6 krajcarjev primaknila delež žena Ana Maksimila, in sicer 947 goldinarjev deželne veljave v gotovini. Valvasor ji je izdal potrdilo in ji za posojilo jamčil s posestjo Bogenšperk. Kot izhaja iz pripisa na istem dokumen-

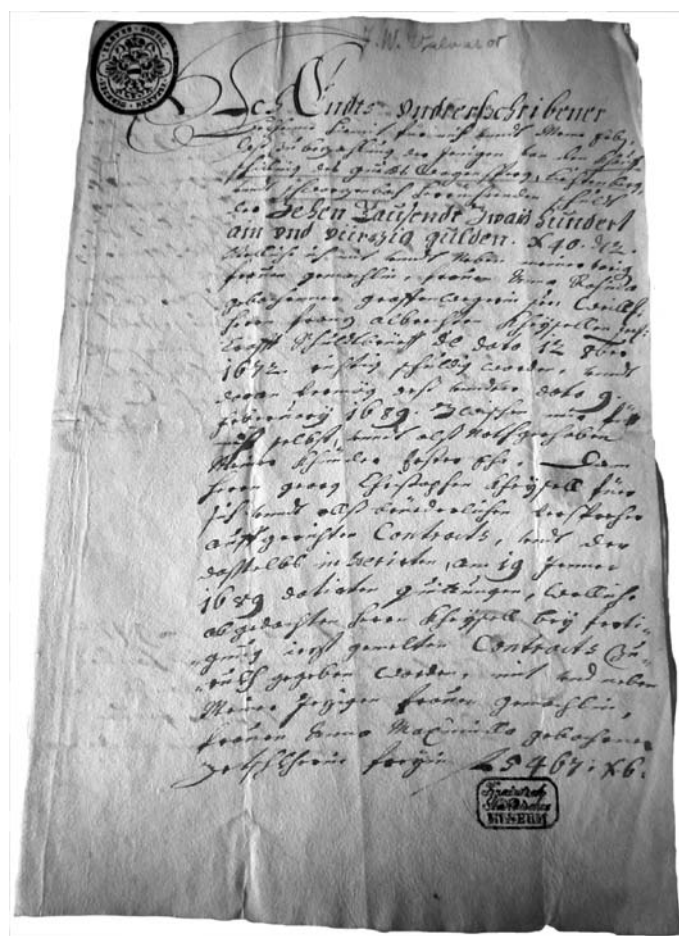
in na Bogenšperku – na ponedeljek po sv. Leopoldu 1693 –, o čemer govorita spremna dopisa obeh komisij, priložena zapuščinskima inventarjema (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 63; prav tam, Z-7/II, 13. 1. 1693, pag. 13). – Več med seboj neodvisnih dejstev dokazuje, da datacija »v ponedeljek po sv. Leopoldu« (po 15. novembru) ne pomeni natanko tega dne, ko gre za dokumente kranjskega ogradnega sodišča. Pozornost je najprej pritegnila ugotovitev, da so bile s tako formulirano datacijo imenovane komisije za popis zapuščine treh Valvasorjevih sorodnikov, od katerih pred postavitvijo komisije še nobeden ni umrl (!). Prvi je bil Jurij Andrej pl. Graffenweger, brat polihistorjeve prve žene. Njegov zapuščinski inventar zaradi manjkajočega zadnjega dela nima datacije, v uvodnem delu pa najdemo navedbo, da je ogradno sodišče imenovalo komisijo v ponedeljek po sv. Leopoldu 1693, torej natanko istega dne kot obe komisiji za popis Valvasorjeve zapuščine (ARS, AS 309, šk. 34, fasc. XVII, lit. G-63, s. d. (1694), pag. 1–2). Toda Graffenweger je bil kot varuh Valvasorjevih otrok iz prvega zakona še januarja 1694 navzoč pri obeh inventurah polihistorjeve zapuščine, tako v Krškem kot na Bogenšperku (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 64; prav tam, Z-7/II, 13. 1. 1693, pag. 14), in je sestavil oporoko šele 24. februarja 1694 (ARS, AS 308, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G-19, 24. 2. 1694). Drugi tak primer je polihistorjeva mrzla nečakinja Katarina Sidonija baronica Kheysell. Umrla je 1. februarja 1684 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p., 1. 2. 1684), spremni dopis k njenemu zapuščinskemu inventarju pa govori o imenovanju inventurne komisije na ponedeljek po leopoldovem 1683 (!) (ARS, AS 309, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K-42/II, 14. 2. 1685, pag. 95). Enako se je zgodilo pri Valvasorjevem zetu Juriju Lovrencu pl. Wernegku. Njegova oporoka ima datum 24. februar 1710, zapuščinski inventar pa postavlja imenovanje komisije na ponedeljek po leopoldovem prejšnje leto (ARS, AS 308, II. serija, fasc. W 1–49, testament W-27, 24. 2. 1710; AS 309, šk. 123, fasc. L, W-70, 8. 4. 1710, pag. 1). Imenovanj zapuščinskih komisarjev žal niso vpisovali v protokole. Vpisi bi razkrili, kdaj so bile komisije dejansko postavljene.

¹¹ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 6–7/Nr. 7.

¹² Prav tam, pag. 11/Nr. 26. – V genealoških virih je Jurij Krištof (pomotoma) imenovan Franc Krištof (Witting: Beiträge zur Genealogie (1895), str. 174; ARS, AS 1075, šk. 4, št. 125, Khaysel).

tu, je denar dobila čez dobra tri leta, 8. oktobra 1692, in sicer iz rok kupcev Bogenšperka Janeza Gandina pl. Liliensteina in njegove žene Marije Magdalene Salome, rojene baronice Tauffrer.¹³

Postavlja se vprašanje, ali je Valvasor po prodaji Črnega potoka v začetku leta 1689 poplačal Kheyslom celoten dolg in je torej zgornjih dobrih 5.467 goldinarjev predstavljalo zadnji obrok ali ne. Vsebine pogodbe namreč ne poznamo v celoti, ampak le iz omenjene Valvasorjeve sočasne zadolžnice ženi in iz regesta pogodbe v zapuščinskem inventarju Jurija Krištofa Kheysla (1706). Ne prvi ne drugi dokument namreč ne potrjujeta, da bi bila kupnina s tem dokončno poravnana. Regest pogodbe govori zgolj o poravnavi med Valvasorjem in Kheyslom za ostanek kupnine (*wegen des Kauffschillings Rest*) od prodanih posesti Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok.¹⁴ Polihistorjeva zadolžnica ženi sicer odkriva plačano vsoto, vendar njen primarni namen ni informacija o stanju zadolženosti. Valvasor v strogo birokratskem jeziku pove, da je omenjeno vsoto plačal na dolg 10.241 goldinarjev, 40 krajcarjev in pol, tega pa je za kupnino ostal skupaj s svojo prvo ženo dolžan Francu Albrehtu baronu Kheysllu po zadolžnici z 12. oktobra 1672.¹⁵ Če smo povsem natančni, je bila vsota v tej zadolžnici ob nakupu posesti precej višja (14.025 goldinarjev, 32 krajcarjev in pol) in je padla na navedeno višino šele slabo leto pozneje, 17. septembra 1673.¹⁶ Za Valvasorja seveda ni bilo bistvenega pomena, ko je svoji drugi ženi izdajal potrdilo o tem, koliko je k poravnavi prispevala ona. V isti zadolžnici soprogi, izdani 9. februarja 1689 v Ljubljani, je Janez Vajkard še navedel, da so bile istega dne ob poravnavi z baronom Kheyslom temu vrnjene pobotnice, datirane 19. januarja 1689.¹⁷ Molk njegovega zapuščinskega inventarja o kakšni poznejši pogodbi s Kheyslom bi bil sicer lahko posredni dokaz, da je šlo lahko za dokončno poravnavo in Valvasorjevo poplačilo vsega dolga. Vendar pa v zapuščinskem inventarju Jurija Krištofa barona Kheysla (1706) najdemo pomenljiv regest izvirnika kupne pogodbe, ki priča, da njuno poslovanje s tem še ni bilo končano. Tri leta

Valvasorjeva zadolžnica ženi Ani Maksimili z dne 9. februarja 1689 (prva stran)

¹³ ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature, 9. 2. 1689 in 8. 10. 1692. – Dokument so v zbirko uvrstili pozneje, vendar vanjo ne sodi. Najden je bil okoli leta 1980 v t. i. Müllnerjevem diariju (Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 301, op. 9). Faksimile v: prav tam, str. 97–99.

¹⁴ ARS, AS 309, šk. 52, fasc. XXVII, lit. K–59/II, 21. 4. 1706, pag. 7–8/Nr. 1.

¹⁵ Gl. op. 5.

¹⁶ Golec: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 71.

¹⁷ Gl. op. 5.

pozneje, 20. marca 1692, sta na Bogenšperku sklenila kupno pogodbo (*Kauffs Contract*) za posest Bogenšperk in Lihtenberk.¹⁸ Kaj je pogodba dejansko vsebovala, ostaja skrivnost. Morda je šlo za poplačilo preostalega dolga, morda spet samo za dogovor, koliko Valvasor še dolguje in kako bo preostanek kupnine poravnal. Kakor koli, dobrih 5.467 goldinarjev, ki jih je polihistor izročil Kheysllu 9. februarja 1689, ni moglo biti zadnji obrok kupnine. Če bi dolg res poplačal v celoti, pozneje najverjetneje ne bi bil prisiljen prodati vse preostale posesti: najprej desetine v Temenici in nato še Bogenšperka z Lihtenberkom.

Uveljavljeno je prepričanje, da je bila izguba posesti povezana predvsem z Valvasorjevimi visokimi stroški za izdajo *Slave vojvodine Kranjske*,¹⁹ vendar je treba imeti pred očmi, da so delo v znatni meri gmotno podprli kranjski deželni stanovi. Polihistorju so že leta 1683 zagotovili financiranje v obliki odkupa 500 izvodov, niso pa se želeli zavezati za ponujeno ceno 3 krajcarje za tiskarsko polo. Odtlej je Janez Vajkard na račun še neizdane knjige nekajkrat izprosil predujem, po večini v gotovini, in nazadnje, v začetku leta 1689, kot smo videli, tudi v obliki izbrisa davčnih zaostankov. Seštevek vseh predujmov je znašal vrtočlavih 6.198 goldinarjev, od tega 5.154 goldinarjev v gotovini, preostanek pa na račun davčnih terjatev. Z drugimi besedami: od stanov je vnaprej prejel skoraj toliko, kot je iztržil za Črni potok. Čeprav so stanovski poverjeniki konec leta 1686 sklenili, da mu ne izplačajo ničesar več, dokler ne izide »nova deželna kronika«, so bili nato vendarle radodarni še trikrat, saj je glavnino predujma (4.108 goldinarjev) prejel zatem, od tega več kot tri tisočake februarja 1689.²⁰ Sredi tiskanja *Slave* je Valvasor izvedel tudi razveseljivo novico, da so mu poverjeniki 20. maja 1689 odobrili natanko toliko, za kolikor jih je šest let prej prosil: sprejeli bodo 500 izvodov po ceni tri krajcarje za polo.²¹ In vendar se polihistorjevi računi očitno niso izšli. Postavlja se sicer vprašanje, koliko je sploh še znašala razlika med že izplačanim in celoto, a ga bomo tu pustili ob strani. Drugo vprašanje je, kdaj je Valvasor denar prejel in kaj je morebitno zavlačevanje stanovskega izplačila pomenilo za njegovo finančno stanje. Stanovski sejni zapisniki so po omenjeni odobritvi izplačila skopi. Izvemo le še, da so poverjeniki 13. februarja 1691 naročili izdelavo »patenta« o Valvasorju neizplačanih nakazilih (*wegen der Ime nit bezalten Anweysungen*).²²

O tem, kako, s čim in kdaj je Valvasor poravnal vse stroške za natis in transport *Slave* iz Nürnberga na Kranjsko, viri molčijo. Vemo pa, da je imel tisto leto 1689 velike potrebe po denarju. Tolikšne, da mu je druga žena Ana Maksimila 21. oktobra v gotovini izročila svojo doto v višini 900 goldinarjev deželne veljave, ki mu jo je dve leti prej obljubila s poročno pogodbo. Po denar sta šla oba ali polihistor sam k ženini materi in očimu na Vrhovo pri Šentjerneju, kjer je Janez Vajkard na poročno pogodbo pripisal potrdilo o prejemu dote in vsoto zavaroval s svojo posestjo in imetjem.²³

Prejeta dota zagotovo ni šla za davek in kontribucijo, saj je Valvasor le malo prej, v začetku leta, poravnal davčne zaostanke iz naslova stanovskega predujma za *Slavo*. Gotovino je neprimerno bolj potreboval za kritje stroškov s knjigo ali za obresti na dolgove. Na Kranjskem sta mu visela za vratom vsaj dva upnika: Jurij Krištof baron Kheysell za še neporavnani del kupnine za leta 1672 kupljeno posest in trgovec Jurij Tollmeiner²⁴ za posojilo 6.000 goldinarjev, ki

¹⁸ ARS, AS 309, šk. 52, fasc. XXVII, lit. K–59/I, 12. 3. 1706, pag. 8/Nr. 7.

¹⁹ Prim. Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 95.

²⁰ ARS, AS 2, I. reg., šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 392–392v, 4. 11. 1686; šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 437, 30. 5. 1687; šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 57, 7. 2. 1689; šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 164v, 7. 2. 1689.

²¹ Prav tam, šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 180v, 20. 5. 1689.

²² Prav tam, šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 248, 13. 2. 1691.

²³ Kaspret: Ženitni dogovor, str. 189.

²⁴ O njem gl. op. 64.

ga je polihistor najel v začetku leta in za katerega je pri običajnih 6-odstotnih obrestih že prvo leto potreboval 360 goldinarjev. Kot bomo videli, dotlej še ni poravnal vseh dolgov Posarelovim dedičem, svojim glavnim upnikom. Ti so morali počakati do Valvasorjeve prodaje desetine v Temenici (1691), na končno poravnavo dolga pa najbrž vse do polihistorjeve prodaje Bogenšperka z Lihtenberkom (1692).

Iz vmesnega časa med prodajama Črnega potoka in preostale posesti poznamo zanimiv vir, ki bolj kot o Valvasorjevem dejanskem premoženjskem stanju priča o tem, kako so tega videli drugi. Gre za tri različice odmere t. i. premoženjskega davka (*Vermögenssteuer*) oziroma izrednega posojila (*Darlehen*) v višini 30.000 goldinarjev, ki ga je morala Kranjska leta 1690 plačati kot vojno pomoč. Po končni, čistopisni različici, so Janezu Vajkardu naložili le 10 goldinarjev davka, kar pomeni, da se je med obdavčenci znašel na samem repu. Tako malo jih je plačalo 24 od 241, največ pa denimo freisinški škof (2.000 gld) ter samostana Stična (1.800) in Bistra (1.700).²⁵ Pomenljivo je, da so Valvasorju hoteli prvotno odmeriti še enkrat toliko, 20 goldinarjev. Za primerjavo: njegov polbrat Karel, gospod na Belneku pri Moravčah, naj bi po prvotnem predlogu plačal 80 in nazadnje 100 goldinarjev, mrzli nečak Adam Sigfrid z Medije pa po prvotni različici 30 in na koncu 20 goldinarjev.²⁶ Davka vsekakor niso odmerili glede na imensko knjigo, ampak na podlagi nekih drugih, najbrž zelo pavšalnih kriterijev. Če primerjamo imenjske rente omenjenih treh Valvasorjev, je več kot očitno, da imenje ni bilo edini kriterij: Karel, obdavčen desetkrat bolj kot Janez Vajkard, je imel namreč tedaj le dobrih 57 funtov (goldinarjev) rente, Adam Sigfrid 66, Janez Vajkard pa 52.²⁷

Ne smemo prezreti, da je polihistor, kot vse kaže, prav v času med prodajama Črnega potoka (1689) in Bogenšperka z Lihtenberkom (1692) opravil še svoje zadnje daljše potovanje, v Lyon,²⁸ ki seveda ni bilo poceni. V tem »vmesnem času« je potrjeno skoraj v celoti izgubil svojo dragoceno knjižnico in grafično zbirko. Glede na njegove finančne težave je tem manj verjetno, da bi knjige in grafike zagrebški škofiji podaril, kot je pozneje (1703) o sami knjižnici v pismu škofu Brajkoviću zapisal njegov sin Volfgang Vajkard.²⁹ Da so šle knjige in grafike v Zagreb in ne kam drugam, lahko preprosto pojasnimo s pripravljenostjo Brajkovičevega predhodnika škofa Mikulića, da jih od Valvasorja odkupi, in s tem, da je morala biti cena glede na okoliščine za prodajalca (še) sprejemljiva. Tako kot govori o prodaji zgolj poznejši vir, žal tudi ni izpričano, kdaj natanko sta se škof in Valvasor pogodila in kdaj je bila izpeljana predaja. Upošteva, da ima kar 58 knjig letnico 1690, tri pa so bile izdane leta 1691, knjižnica in grafike torej niso romale v Zagreb leto poprej (1690), kot lahko preberemo v literaturi.³⁰

²⁵ ARS, AS 2, I. reg., šk. 547, fasc. I/310, pag. 1739–1749, 20. 9. 1690.

²⁶ Prvi osnutek v stanovskih sejnih zapisnikih ima datum 14. avgust 1690, popravka pri Janezu Vajkardu in Adamu Sigfridu pa sta v predlogu z dne 20. septembra, v katerem se je Karel že na začetku znašel z višjo odmero – 100 goldinarjev (prav tam, šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 236v, 14. 8. 1690; šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 345v, 20. 9. 1690).

²⁷ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 76, 101, 103.

²⁸ Reisp: Neznani epitaif, str. 347–348. O času potovanja prim. še Golec: Neznano in presenetljivo, str. 321–322.

²⁹ Vrhovnik: Kako je prišla, str. 108, 109.

³⁰ Dular: Valvasorjeva knjižnica, str. 267. – Letnica 1690 se je pojavila v Radicsevi monografiji o polihistorju (1910), vendar je ni najti v viru, na katerega se opira, tj. v izvlečku vizitacijskih dekretov zagrebške nadškofije (Radics: *Johann Weikhard*, str. 103). Navaja jo tudi Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 268, ki citira (str. 333, op. 13): B. Kukolja, *Die Metropolitanbibliothek in Zagreb*, Biblos (Wien) 27, 1978, str. 2. O letu prodaje in kupnini ni zanesljivih virov. Omenjeni izvleček govori le o tem, da je škof Mikulić namenil za nakup veliko vsoto (*magno aere*). Kot še izvemo od Klaića, naj bi škof Mikulić knjižnico leta 1690 zagotovo kupil na pobudo Ritterja Vitezovića, »kako se priča, za nekih 4000 forinti« (Klaić: *Život i djela*, str. 81).

Ob njegovih prioritetah in »formi mentis« bi veliko prej pričakovali odločitev, da pri odplačevanju dolgov prej poseže po posesti kot po svojih »duhovnih zakladih«. Tako lahko upravičeno sklepamo, da je najprej prodal desetino v Temenici, in to se je, kot bomo videli, potrjeno zgodilo v letu 1691. Po drugi strani pa je zelo mogoče, da zaradi prevelikih dolgov niti ni mogel izbirati med desetino in knjižno-grafično zbirko, ampak sta približno v istem času nujno morali preiti v tuje roke obe. Bogenšperk in hišo v Ljubljani je nasprotno obdržal do zadnjega, kot »zlato rezervo«, iz katere mora zagotoviti existenco otrokom in ženi.

V dobrem letu ali letu in pol med prodajama desetine in Bogenšperka z Lihtenberkom se je zgodilo še nekaj, na kar preučevalci Valvasorjevega življenja doslej niso bili pozorni. 3. junija 1692 je kranjski deželni zbor obravnaval polihistorjevo prošnjo za dodelitev stanovske nepovratne pomoči pogorelcem, t. i. požarnega davka (Brandsteuer). Čeprav je zadeva v stanovskih sejnih zapisnikih navedena kar trikrat, je vsebina vseh treh mest na moč skopa. Izvemo le to, da so Valvasorju »zaradi utrpelega požara« (*wegen erlittener Feüerbrunst*) odobrili 1.000 goldinarjev.³¹ Ob tako lapidarnih navedbah so mogoče različne špekulacije. Ne vemo namreč, za kakšno vsoto je bogenšperški gospod zaprosil oziroma na koliko je bila škoda komisijsko ocenjena,³² kot je v zapisnikih pogosto navedeno pri drugih prosilcih. Stanovi so potem navadno odobrili precej manj od zaprosenega.³³ Pozornost pritegne formulacija, da je baron Janez Vajkard Valvasor prosil za »*ein Gnad wegen erlittener Feüerbrunst*«³⁴ oziroma – na drugem mestu – za »*Gnadt und (!) Brandsteüer*«, stanovi pa so mu po tej različici zapisa odobrili 1.000 goldinarjev »*mit abraitung*«.³⁵ Zadnje bi lahko razumeli tudi kot odpis od zaostankov za davek in kontribucijo, veznik »in« med »milo-stjo« (*Gnadt*) in »požarnim davkom« pa, kot da gre pri teh dveh za ločeni stvari. So torej stanovi hoteli Valvasorju pomagati v stiski in je bil požarni davek bolj izgovor kakor dejanska pomoč pogorelcu? Štiri mesece pred prodajo Bogenšperka bi pri Valvasorju potemtakem prej gasili dolgove kakor pravi ogenj. Ali pa je požar na Bogenšperku povzročil precej večjo škodo in je nazadnje prav to odtehtalo pri polihistorjevi odločitvi, da posest proda?

Kar zadeva prodajo njegovih zadnjih posesti, desetine v Temenici (1691) in Bogenšperka z Lihtenberkom (1692), smo žal dobro poučeni le o prvi. O drugi, pomembnejši, pričajo zgolj sekundarni viri, tj. kranjska imenjska knjiga in regesti dokumentov v zapuščinskih inventarjih. Drugače kot o nakupu celotne posesti (1672) in prodaji Črnega potoka (1689) ne poznamo za prodajo Bogenšperka z Lihtenberkom ne besedila kupo-prodajne pogodbe ne spremljajočih dokumentov. Tako ostaja ne docela odgovorjeno pomembno vprašanje, koliko je Janez Vajkard iztržil od te prodaje in v kakšni obliki – v gotovini ali vrednostnih papirjih, v kakšnem razmerju med eno in drugo vrsto plačila?

V kupoprodajni pogodbi za desetino v Temenici – ohranila se je v prepisu³⁶ – je naveden tudi razlog prodaje, kar sicer ni običajna praksa, zato pa tem pomembnejši podatek za razumevanje okoliščin. Pomenljivo je tudi, da

³¹ ARS, AS 2, I. reg., šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 437v, 3. 6. 1692; šk. 910, sejni zapisniki 36, 1683–1700, fol. 414, 3. 6. 1692; šk. 914, sejni zapisniki 40, 1690–1709, fol. 111v, 3. 6. 1692.

³² Prim. popis škode na gradu Prestranek pri Postojni, ki sta jo malo prej, 21. septembra 1691, ocenila dva komisarja, imenovana z dekretom 2. junija istega leta (prav tam, šk. 647, fasc. I/310a, pag. 1751–1756, 21. 9. 1691).

³³ Prim. odobritve prav tam, šk. 914, sejni zapisniki 40, 1690–1709, fol. 582v–583, 16. 3. 1700: ocenjeno na 1.500 – odobreno 300, ocenjeno na 4.474 – odobreno 1.000, ocenjeno na 1.600 – odobreno 400, ocenjeno na 1.200 – odobreno 400, ocenjeno na 600 – odobreno 300.

³⁴ Prav tam, šk. 910, sejni zapisniki 36, 1683–1700, fol. 414, 3. 6. 1692.

³⁵ Prav tam, šk. 914, sejni zapisniki 40, 1690–1709, fol. 111v, 3. 6. 1692.

³⁶ ARS, AS 781, Knjige, knj. 17, glavni urbar župnij in njihovih imenj, inkorporiranih cistercijskemu samostanu Stična 1662, 2. del, pag. 91–95.

Valvasor pogodbe s stiškim opatom Antonom in samostanom ni sklepal sam, temveč skupaj z drugo ženo Ano Maksimilo in kot nujni varuh otrok iz prvega zakona. V pogodbi, datirani 28. maja 1691 na Bogenšperku, je jasno zapisano, da zakonca Valvasor prodajata desetino za poravnavo dolgov, ki so nastali ob nakupu posesti Bogenšperk in Lihtenberk (*zu abrichtung der Jenigen schulden, so bey erkhauffung des guetts Wagensperg vnnd Lichtenberg Contrahirt worden*). Takoj zatem sta navedeni upnici – vdova Ana Elizabeta baronica Posarel in vdova Kordula Elizabeta baronica Apfaltrer. Ne ena ne druga nista imeli ničesar pri Valvasorjevem nakupu posesti leta 1672. Kot smo videli, je bil soprog prve, Janez Herbard baron Posarel (1635–1684), od istega leta dalje polihistorjev posojilodajalec in ob smrti še vedno njegov upnik. Oba zakonca Posarel, graščaka v Volčjem potoku pri Kamniku, sta bila sicer Valvasorjeva krvna sorodnika.³⁷ Kot upnica pa doslej sploh ni bila znana baronica Apfaltrer, vdova po polihistorjevem mrzlem nečaku Janezu Adamu baronu Apfaltrerju (ok. 1637–1685), gospodarica dvorca v vasi Zgornja Šiška pri Ljubljani.³⁸ Kupo-prodajna pogodba dokaj natančno opredeljuje tudi pogodbeni predmet – žitno in vrečno desetino ter desetino od prirastka živine od 30 hub v Temenici skupaj z rovti in lazi. Desetina je popisana po posameznih vaseh, ki ležijo v dolini Temenice in nad njo, pri čemer je bil iz prodaje izvzet bogenšperško-lihtenberški gozd pri vasi Ježce s tremi rovti, ker ni spadal h glavni desetini.³⁹ Kupnina je znašala 3.000 goldinarjev deželne veljave in 30 državnih tolarjev likofa, pri čemer je kupec polovico skupaj z likofom odštel v gotovini ob izročitvi desetine, najpozneje do binkoštnih praznikov – ti so bili tisto leto čez nekaj dni, 2. in 3. junija – preostanek pa s 6-odstotnimi obrestmi do martinovega pol leta pozneje, 11. novembra 1691. Poskrbeti je moral tudi za odpis 5 funtov imenjske rente, ki so jo v imenjski knjigi prenesli z Valvasorja na stiški samostan. Polihistorjeva soproga Ana Maksimila se je nazadnje v navzočnosti stanovskega solicitorja in hkrati ljubljanskega mestnega pisarja prostovoljno odpovedala svojim »ženskim pravicam« (*der weiblichen Freyheiten*). To je tudi razlog, zakaj je bila moževa sopogodbena. Za Valvasorja je bila prodaja ugodna, če pomislimo, da je iztržil okoli 3.050 goldinarjev deželne veljave, ob nakupu desetine dvajset let prej (1672) pa je baron Kheysell slednjo najprej ocenil le na 2.000 in nato na 2.600 goldinarjev deželne veljave.⁴⁰

Oglejmo si še, kaj bi vedeli o prodaji desetine v Temenici, če ne bi poznali prepisa kupo-prodajne pogodbe. O obeh Valvasorjih kot pogodbenikih priča regest v polihistorjevem zapuščinskem inventarju, ki sicer ne pove, za kakšne vrste pogodbo je šlo (*Ein Contract*), ampak le, da sta jo zakonca Valvasor sklenila 28. maja 1691 s stiškim opatom in samostanom, in to za desetino od 30 hub v Temenici.⁴¹ Več o vsebini pogodbe izvemo iz imenjske knjige: leta 1691 so samostanu od Valvasorjevega imenja odpisali prodano žitno in vrečno desetino ter desetino od prirastka živine od 30 hub v Temenici. Imenjska renta se je s tem zmanjšala za 5 funtov, z 52 na 47.⁴² O višini kupnine spregovori šele veliko mlajši vir, vprašalnik iz okoli leta 1755, na katerega je odgovoril tedanji lastnik Bogenšperka Anton Aleksander Höffern pl. Saalfeld. Desetino naj bi Val-

³⁷ Golec: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 81.

³⁸ Golec: Valvasorjev izvor (1. del), str. 57–58.

³⁹ Hube so ležale v naslednjih vaseh, ki si sledijo v zaporedju južno od Bogenšperka: pol hube v vasi Vrata, ena v Perovem selu, pol v Zalogu, štiri v Pustem Javorju, sedem v Sobračah, pol na Vrviščah, pol v Žabnici (*na Sabieke*), sedem hub v Radanji vasi, šest v Ježcah in tri v »Juršem Grmu« (*zu Jurshem germu*), najbrž v Grmu pri Radohovi vasi. Lego in obseg posesti bi sicer morali navesti že v prvem delu razprave, vendar je bil vir, kupo-prodajna pogodba, odkrit pozneje.

⁴⁰ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, s. d., ad 27. 9. 1672.

⁴¹ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 13–14/Nr. 39.

⁴² ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 103.

vasor prodal za 2.250 goldinarjev in 30 državnih tolarjev,⁴³ tj. za približno 2.300 goldinarjev. Kot smo videli, je v resnici iztržil precej več, in sicer več kot 3.000 goldinarjev deželne veljave.

Preden se posvetimo veliko pomembnejši prodaji, izgubi Bogenšperka z Lihtenberkom, se ustavimo pri komentarjih, ki jih je sredi 18. stoletja dal k prodajama Črnega potoka in desetine Höffern pl. Saalfeld. Po njegovem je »baron Valvasor« za majhno vsoto (!) prodal posest Črni potok z gozdovi, desetiniami, ribolovom, 13 hubami, rovti ter z dominikalnim poljem, travniki, pristavo in živino, pri čemer so Bogenšperku za vse skupaj odpisali le 12 funtov imenjske rente. Tedaj naj bi bil davek na imenjsko rento nizek, zato se kupci in prodajalci niso veliko ozirali na odmerjeno višino.⁴⁴ Malo pozneje je Höffern v odgovorih na vprašalnik rektifikacijskega knjigovodstva enako kritično ocenjeval Valvasorjevo prodajo desetine od 30 hub v Temenici: Ko je »gospod Vajkard baron Valvasor« desetino leta 1691 prodal stiškemu samostanu, so od njegove imenjske rente prenesli na Stično samo 5 funtov. V zvezi s tem je polihistorjev naslednik ponovil, kako torej ni čudno, da je bogenšperška imenjska renta previsoka.⁴⁵ Valvasor naj bi torej Črni potok prodal za (pre)majhno ceno, ob obeh prodajah pa so od njegove imenjske rente odpisali premalo.

Tudi če je Höffern pl. Saalfeld sicer pretiraval, ko je zelo negativno opisoval stanje svoje posesti, je imel glede imenjske rente najbrž precej prav. Črnopotoško imenje je bilo obremenjeno le z 12 funti imenjske rente, bogenšperško-lihtenberško pa kar s 47, pri čemer se je število (izračunskih) hub razlikovalo le malo: na Črni potok jih je odpadlo 13, na Bogenšperk z Lihtenberkom 15. Aritmetični izračun davka glede na prihodke, ki sta jih obe enoti prinašali, verjetno res ni bil ustrezen, a tu ni šlo za kakšno posebnost, temveč za sistemski problem načina obdavčenja, ki ga je odpravil šele terezijanski kataster. Tudi 5 funtov za desetino v Temenici je bilo fiksnih ne glede na njeno dejansko vsebino oziroma donosnost. Ko je Janez Vajkard v urbarju odštel desetino in izračunal razliko v davku 15 goldinarjev in 40 krajcarjev,⁴⁶ je povsem natančno sledil formuli izračunavanja.

Kar pa zadeva kupnino za Črni potok – 6.400 goldinarjev deželne veljave, 250 goldinarjev nemške veljave in 100 tolarjev za ključarino –, ta ni bila ne-realno nizka, kot je nakazoval poznejši lastnik Bogenšperka. Znašala je slabo tretjino tistega, kar je Valvasor leta 1672 odštel za vse tri posesti – približno 20.600 goldinarjev deželne veljave in 100 tolarjev za ključarino. Tak delež je realen, če upoštevamo vse komponente skupne posesti in njihove vrednosti, kot jih je tik pred prodajo Valvasorju ocenil prodajalec baron Kheysell.⁴⁷ Ne samo da je bila bogenšperško-lihtenberška hubna posest nominalno nekaj večja od črnopotoške (15 hub proti 13),⁴⁸ ampak je v skupno posest spadala tudi desetina v Temenici, ki jo je Kheysell cenil na 2.600 goldinarjev, sam grad Bogenšperk z dominikalno zemljo po naj bi bil po isti cenitvi vreden skoraj dvakrat toliko (4.000 goldinarjev) kakor Črni potok (2.200).

Veliko slabše kot o prodaji Črnega potoka (1689) in desetine v Temenici (1691) smo žal poučeni o tretji, najpomembnejši prodaji, ki jo je Valvasor opravil v začetku oktobra 1692. Z njo je izgubil svojo še zadnjo in največjo zemljiško posest, Bogenšperk z Lihtenberkom. Prodajo so vpisali v imenjsko knjigo šele leta 1703 na podlagi oktobra 1692 datirane priznanice (*Aufsandt*). Prodana posest Bogenšperk in Lihtenberk je bila v celoti prepisana kupcema Janezu An-

⁴³ ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 12, s. d. – Prim. Radics: *Johann Weikhard*, str. 87. – Dobešedna objava Höffernovega dopisa v Radics: *Graščine in hiše*, str. 567–568.

⁴⁴ ARS, AS 174, šk. 132, RDA, N 200, No. 5, 16. 3. 1750.

⁴⁵ Prav tam, No. 12, s. d.

⁴⁶ ARS, AS 746, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar, pag. 23.

⁴⁷ Golec: *Valvasor kot zemljiški gospod* (1. del), str. 69–70.

⁴⁸ Prav tam, str. 79, 92, 93, 94, 96.

dreju Gandinu pl. Liliensteinu in njegovi soprogi Mariji Magdaleni Salomi, rojeni baronici Tauffrer.⁴⁹ Regesti v dveh zapuščinskih inventarjih, Valvasorjevem (1694) in Gandinovem (1717), dokaj dobro dokumentirajo sam potek prenosa posesti na nova lastnika,⁵⁰ le deloma pa lahko iz njih rekonstruiramo višino kupnine in način plačila. 2. oktobra 1692 je nastal dokument, ki ga Valvasorjev inventar imenuje kupno pismo, sklenjeno med njim in Janezom Andrejem Gandinom za posest Bogenšperk. Skupaj s pismom so inventurni komisarji popisali nekaj priloženih potrdil in prepisov pobotnic ter sodno potrdilo (*Zeugbrieff*), izdano pol leta pozneje, 11. maja 1693.⁵¹ Gandinov inventar (1717) je natančnejši, saj označuje dokument z istim datumom kot »kupni dogovor med Janezom Vajkardom Valvasorjem zase in kot nujnim varuhom otrok iz prvega zakona« ter obema zakoncema Gandin. Nastal je v Ljubljani, nanašal se je na kupljeno posest Bogenšperk in tudi v Gandinovi zapuščini so ob njem našli sodno potrdilo, ki ga je zgoraj omenjenega dne izdalo kranjsko ograjno sodišče.⁵² Šest dni po podpisu kupnega pisma sta Valvasor in Gandin 8. oktobra 1692 sklenila še en pravni posel. Valvasorjev inventar govori o njunem kupnem dogovoru (*Kaufsabredt*) brez navedbe vsebine,⁵³ v Gandinovem inventarju pa je s tem datumom popisana glavna pobotnica zakoncev Valvasor za v celoti izplačano kupnino za bogenšperško posest.⁵⁴ Samo iz Gandinovega zapuščinskega inventarja izvemo za še en dokument, datiran 24. maja 1693 in označen kot originalna kupna pogodba (*original Kauffs Contract*), ki jo je Valvasor izdal zakoncema Gandin za kupljeni Bogenšperk.⁵⁵ Vsekakor je mišljena listina oziroma t. i. kupno pismo, s katerim je prodajalec Valvasor vse pravice dokončno prenesel na kupca.

Kupnina je bila poravnana iz druge kupnine, in sicer iz tiste, ki sta jo Gandina prejela istega leta 1692. 17. junija sta namreč z Janezom Herbardom grofom Auerspergom sklenila kupo-prodajno pogodbo za svoj dvorec Brinje pri Grosupljem.⁵⁶ Kot priča kupno pismo iz julija istega leta, jima je kupec dotlej odštel celotno kupnino, 17.000 goldinarjev kranjske in 300 goldinarjev nemške veljave,⁵⁷ vsekakor dovolj za nakup Valvasorjeve posesti. Kot bomo videli, je vsaj del vsote poravnal v zadolžnicah, od katerih sta se najmanj dve znašli v Valvasorjevih rokah.

⁴⁹ ARS, AS 173, št. 6 (1662–1756), fol. 103.

⁵⁰ Janez Andrej se je rodil leta 1655 v Ljubljani kot sin leta 1631 poplemenitenega Jakoba Gandina pl. Liliensteina in Marije Poliksene, rojene pl. Scarlichi (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 114; o poplemenitenju Frank: *Standeserhebungen. 2. Band*, str. 68). Po kratkotrajnem prvem zakonu z vdovo Ano Regino Gall, rojeno Isenhausen, po kateri je podedoval dvorec Brinje pri Grosupljem, se je dve leti pozneje v Preddvoru poročil z Marijo Magdaleno Salomo baronico Tauffrer (o dedovanju: ARS, AS 1063, a. e. 2739, 1692 VII. __, Ljubljana; o obeh porokah regista poročnih pogodb v: ARS, AS 309, šk. 35, lit. XVII, G–73, 23. 10. 1717, pag. 25–26/Nr. 25, 26/Nr. 26). Po poroki sta zakonca živela v dvorcu Brinje (Golec: *Plemstvo v cerkvenih*, str. 94–95), ki je bil v rokah Janeza Andreja še leta 1689 (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 521). Denar za nakup Bogenšperka z Lihtenberkom sta Gandina pl. Liliensteina pridobila s prodajo Brinja sredi leta 1692 (ARS, AS 1063, a. e. 2739, 1692 VII. __, Ljubljana; prim. Smole: *Graščine*, str. 105). Na Bogenšperk sta se preselila najpozneje v letu 1693, saj je Gandin 13. januarja 1694 ob popisu polihistorjeve zapuščine, ki je ostala na gradu, nadomeščal enega od odsotnih inventurnih komisarjev (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/II, 13. 1. 1694, pag. 11). V letih 1694 in 1698 sta se jima tu rodila še zadnja dva otroka (Golec: *Plemstvo v cerkvenih*, str. 95). Janez Andrej Gandin pl. Lilienstein je umrl 8. septembra 1717 na Bogenšperku, njegova vdova Marija Magdalena pa prav tam deset let pozneje, 14. februarja 1727 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1711–1754, s. p.).

⁵¹ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 7/Nr. 8.

⁵² Prav tam, šk. 35, lit. XVII, G–73, 23. 10. 1717, pag. 29–30/Nr. 32.

⁵³ Prav tam, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 6/Nr. 4.

⁵⁴ Prav tam, šk. 35, fasc. XVII, lit. G–73, 23. 10. 1717, pag. 30–31/Nr. 33.

⁵⁵ Prav tam, pag. 19/Nr. 13.

⁵⁶ Prav tam, pag. 23–24/Nr. 22.

⁵⁷ Kupno pismo nima točnega datuma, ampak le prazen prostor pred mesecem (ARS, AS 1063, a. e. 2739, 1692 VII. __, Ljubljana). Prim. Smole: *Graščine*, str. 105.

Dejstva, ki jih iz drugih virov ne poznamo, razkrivajo trije regesti dokumentov v Valvasorjevem zapuščinskem inventarju, datiranih 1. novembra 1692. Prvi je Gandinova pobotnica Janezu Herbardu grofu Auerspergu za 146 goldinarjev in 15 pfenigov, za katero pravzaprav ni jasno, zakaj se je znašla pri Valvasorju.⁵⁸ Bilo bi logično, da je Gandin z njo poravnal določen dolg, ki ga je imel Valvasor do grofa. Pomembnejši sta dve zadolžnici istega grofa Auersperga zakoncema Gandin, prva za 4.000 in druga za 3.000 goldinarjev, ki sta ju Gandina odstopila (cedirala) Valvasorju osebno in kot nujnemu varuhu (*Nothgerhab*) otrok iz prvega zakona.⁵⁹ Gre torej za skupno 7.000 goldinarjev kupnine za bogenšperško-lihtenberško posest, ki je polihistor ni prejel v denarju, temveč v zadolžnicah. Zagotovo pa to ne more biti celotna kupnina. Postavlja se vprašanje, za koliko je Valvasor prodal Bogenšperk z Lihtenberkom in koliko od tega je torej dobro leto pozneje, ob popisu njegove zapuščine, že pristalo v drugih rokah. Povedano drugače: kolikšna je bila razlika med celotno kupnino in 7.000 goldinarji v zadolžnicah ter kam je otekla?

Bolj ali manj lahko na obe vprašanji odgovorimo le hipotetično. Pri sklepanju, kolikšna je bila kupnina, imamo sicer edino, a ob soočenju z drugimi viri dovolj trdno oporo v Valvasorjevem zapisu na večjem od obeh listov, ki sta priložena njegovemu urbarju. Kot smo videli, je vrednost bogenšperško-lihtenberške posesti sam ocenil na 13.800 goldinarjev,⁶⁰ kar je precej realna vsota. Če ji namreč prištejemo znani kupnini za Črni potok (6.400 goldinarjev deželne in 250 goldinarjev nemške veljave ter 100 tolarjev) in za desetino v Temenici (2.250 goldinarjev in 30 tolarjev), dobimo okoli 22.750 goldinarjev in 130 tolarjev, to pa je za okoli desetino več, kot je leta 1672 znašala kupnina za celotno posest – približno 20.750 goldinarjev (20.000 goldinarjev, 200 zlatih ducatov in 100 tolarjev). Za Bogenšperk z Lihtenberkom torej ni mogel dobiti veliko manj, kot je računal. Morda jo je precenil za tisočaka ali dva, razen če je bila škoda po požaru dejansko velika.

Kam bi lahko šla razlika s sedmimi tisočaki, ki so jih v dveh Auerspergovih zadolžnicah popisali v njegovi zapuščini (1694), si ni težko predstavljati. Ni dvoma, da je kupo-prodajna pogodba z Gandinom vsebovala določilo o prednostni poravnavi hipoteke na posesti, tako kot je imela takšno določilo pogodba o prodaji Črnega potoka tri leta prej. Prvi upnik je bil torej Jurij Krištof baron Kheysell, kolikor mu ni Valvasor poravnal zaostalega dolga na kupnini in iz nje izvirajočih obresti že s pogodbo 20. marca 1692; tedaj sta namreč na Bogenšperku sklenila kupno pogodbo za Bogenšperk in Lihtenberk.⁶¹

Na prednostnem seznamu upnikov je bil tudi »gospod Tollmeiner«, čigar priimek najdemo v polihistorjevem zapuščinskem inventarju. Kot smo videli, je Valvasorju le dva tedna pred njegovo prodajo Črnega potoka, 15. januarja 1689, posodil nič manj kot 6.000 goldinarjev, tj. skoraj toliko, kot je Valvasor iztržil s prodajo črnopotoške posesti ali približno toliko, kot je oktobra 1692 znašala razlika med potencialno kupnino za Bogenšperk z Lihtenberkom (13.800 goldinarjev), in tistim, kar je Janez Vajkard ob smrti premogel v dveh zadolžnicah in gotovini (7.583 goldinarjev in 45 krajcarjev).⁶² Dejstvo, da je Valvasor izdal Tollmeinerju zadolžnico tudi kot zastopnik svojih otrok iz prvega zakona in skupaj z drugo ženo Ano Maksimilo, vsekakor pomeni, da je posojilodajalcu jamčil z zemljiško posestjo, saj so imeli otroci na tej avtomatično dedne deleže po svoji materi. Še bolj zgovoren je podatek, da je bila zadolžnica pred Valvasorjevo smrtjo poravnana (*Ein Cassierter schuldtbrief*). V polihistorjevi zapu-

⁵⁸ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 8-9/Nr. 14.

⁵⁹ Prav tam, pag. 9/Nr. 15, pag. 15/sine numero.

⁶⁰ Golec: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 93.

⁶¹ Gl. op. 18.

⁶² ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 2, 9/Nr. 15, 15/sine numero.

ščini so popisali še dva Tollmeinerjeva izvlečka (*außzug*), datirana 31. januarja 1690 in 22. januarja 1692, s priloženim zapisom (*Annotation*) o dolgu – 490 goldinarjev.⁶³ Posojilodajalec, v registih imenovan samo »gospod Tollmeiner«, je bil premožni ljubljanski trgovec Jurij Tollmeiner (ok. 1637, † 1693), ki je umrl nekaj mesecev pred Valvasorjem in je zadnji dve leti opravljal funkcijo mestnega sodnika.⁶⁴ V Ljubljani je leta 1681 poleg imetnika tobačnega apalta plačeval največ obrtnega davka.⁶⁵

Poleg Kheyslla in Tollmeinerja se ponujajo tudi drugi upniki, ki bi lahko načeli prejeta kupnino za Bogenšperk z Lihtenberkom. Najprej deželni stanovi oziroma njihov urad glavnega prejemnika, če je Valvasor po izbrisu davčnih zastankov 7. februarja 1689⁶⁶ v naslednjih letih pridelal nove in mu jih stanovi niso ponovno spregledali. V stanovskih zapisnikih ni sicer nobenega namiga na kakšno polihistorjevo vnovično prošnjo za izbris,⁶⁷ kot smo videli, pa bi lahko na to kazala odobritev t. i. požarnega davka. Zelo verjetno je Janez Vajkard poravnal iz prejete kupnine tudi del dolga Janezu Herbardu Posarelu za denarna posojila iz obdobja 1672–1680. Spomnimo, da ob inventuri po Posarelovi smrti leta 1685 del dolga še ni bil poplačan,⁶⁸ da je del kupnine za desetino v Temenici prišel v roke Posarelovi vdovi (1691),⁶⁹ v Valvasorjevem zapuščinskem inventarju tri leta pozneje (1694) pa so zadolžnice, skupaj jih je sedem, navedene kot poravnane.⁷⁰

Ni tudi izključeno, da Valvasor ob prodaji svoje zadnje posesti še vedno ni poravnal čisto vseh obveznosti do svojih nürnberških partnerjev v zvezi s *Slavo* in da je moral del dolga plačati iz kupnine. Vendar je žal vse, kar vemo o poslovni plati polihistorjevega sodelovanja z Nürnbergom, na moč skromno – dva regesta listin v njegovem zapuščinskem inventarju. Prvi govori o svežnju korespondence z »nürnberškim zgodovinarjem« (*des Niernberg: Historici*) Erasmusom Franciscijem, drugi, prav tako nedatiran, pa je obračun založnikovega knjigovodstva, Endterjevih dedičev.⁷¹

Po prodaji Bogenšperka je polihistorju ostala le še hiša v Ljubljani, ki jo je že dva meseca pozneje, 10. decembra 1692, prodal ženinemu bratrancu Francu Engelbrehtu baronu Zetscherju. Ni naključje, da je isti mesec kupil hišo v Krškem, ki je postala njegov zadnji dom. Za to hišo iz polihistorjevega zapuščinskega inventarja izvemo, da je bila vredna 800 goldinarjev kranjske veljave. Nedokončana listina z manjkajočim datumom – februar 1693 –, ki sta jo izstavila

⁶³ Prav tam, pag. 5/Nr. 3.

⁶⁴ V. Fabjančič imenuje Tollmeinerja Jurij Tolminec, a s pripombo, da se v ljubljanskih sejnih zapisnikih nikoli ne piše tako. Njegov izvor ni znan, od leta 1669, malo preden je dobil ljubljansko meščanstvo, je bil poročen s hčerko trgovca Jurija Perneteta. Trgoval je z različnim blagom in imel v Ljubljani več hiš, med drugim eno v Ključavničarski ulici, tik ob hiši Janeza Vajkarda Valvasorja. Med meščani naj bi bil spoštovan kot skrben, pobožen in premožen človek. V mestni hierarhiji je napredoval od člana zunanjega mestnega sveta (od 1675) prek notranjega svetnika (1681) in višjega komornika (1684–87) do mestnega sodnika; zadnjo funkcijo je opravljal od 25. julija 1691 do smrti. O njem Fabjančič: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*, str. 85–87. – Umrl je v Ljubljani 8. maja 1693 (*Dnus Georgius Tolmainer judex Civitatis*), po mrliški matici star 56 let in pokopan pri frančiškanih (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 116). – V oporoki, ki jo je sestavil 12. marca 1693, ne govori o dolžnikih (ARS, AS 308, II. serija, fasc. T 1–94, testament T–19, 12. 3. 1693).

⁶⁵ Tollmeiner je imel 18 goldinarjev obrtnega davka, tobačni apalto pa 60 (ZAL, LJU 488, šk. 456, Cod. XVII, knj. 65, davčna knjiga 1681–1692, s. p.).

⁶⁶ ARS, AS 2, I. reg., šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 57, 7. 2. 1689; šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 164v, 7. 2. 1689.

⁶⁷ Prim. ARS, AS 2, I. reg., šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693; šk. 909, sejni zapisniki 35, 1680–1730; šk. 910, sejni zapisniki 36, 1683–1700; šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702; šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709; šk. 914, sejni zapisniki 40, 1690–1709.

⁶⁸ Golec: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 81.

⁶⁹ Gl. op. 36.

⁷⁰ Golec: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 81.

⁷¹ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 11/Nr. 27.

Grad Bogenšperk leta 2007

(foto: B. Golec, september 2007)

prejšnja lastnika, mestni svétnik Jakob Vodnik in njegova žena Marija Saloma, pa pove, da je bila kupnina dotlej poravnana.⁷² Zanj je Valvasor najbrž lahko odštel prejeto kupnino od prodane ljubljanske hiše, katere višine ne poznamo.⁷³

Jeseni 1692 je torej 51-letni Janez Vajkard po skoraj do dneva natanko dvajsetih letih prenehal biti zemljiški gospod. Zdrknil je v vlogo lastnika meščanske hiše v Krškem, kamor je preselil vse svoje premoženje razen nekaj

⁷² Golec: *Valvasorjeva hiša*, str. 20–21.

⁷³ O vrednosti hiše je težko soditi na podlagi davčne obveznosti. S 4 goldinarji rednega davka je bila Valvasorjeva hiša leta 1681 po višini te temeljne obveznosti na območju Mestnega trga (Plaz) že v spodnji polovici, in sicer skupaj z drugimi 21 hišami z enako obveznostjo (43 hiš je imelo višjo, 15 hiš pa manjšo); večina hišnih posestnikov je plačevala 4 do 6 goldinarjev (44 od 80). ZAL, LJU 488, šk. 456, Cod. XVII, knj. 65, davčna knjiga 1681–1692, s. p. – Hiša na vogalu današnjega Cankarjevega nabrežja in Ključavničarske ulice je imela ves čas Valvasorjevega lastništva stalni dajatvi 4 goldinarje letnega davka ter goldinar in 45 krajcarjev t. i. hišnega goldinarja (Hausgulden), letno se je spreminjala kontribucija, posebej pa je plačeval dajatve najemnik Andrej Smrekar, po poklicu ključavničar: davek (35 krajcarjev), kontribucijo in obrtni davek (2 gld). Na drugi strani je polihistorjev nečak Janez Karel baron Valvasor od nakupa leta 1684 dalje plačeval 2 goldinarja davka samo za košček obzidja na Novem trgu, na katerem je bila zgrajena kuhinja, sicer pa za dve sosednji kupljeni hiši 10 in 4 goldinarje, skupaj 16 goldinarjev davka. ZAL, LJU 488, šk. 456–459, Cod. XVII, knj. 65–76, davčne knjige 1681–1692, s. p. – Po kupnem dogovoru iz prejšnjega leta je kupnina za ti dve hiši, dejansko združeni v eno, znašala 5.000 goldinarjev deželne veljave in 100 kron likofa (ARS, AS 1080, šk. 1, fasc. 3, Listine, 11. 12. 1683). – Po terezijanskem katastru (1752) je imela nekdanja polihistorjeva hiša le skromnih 35 goldinarjev letnega donosa, kar je dobrih 38 % povprečja hiš v ožjem mestu (91,86 gld) in celo precej manj, kot je znašalo povprečje celotne Ljubljane, vključno s predmestji (56,47 gld). Za primerjavo: letni donos obeh hiš dedičev Janeza Karla Valvasorja na Novem trgu je znašal 110 goldinarjev. ARS, AS 174, šk. 258, RDA, L 336, No. ad 5, 11. 3. 1752; No. ad 8, 11. 3. 1752 (svobode hiše).

knjig in drugih predmetov, ki jih je začasno še pustil na Bogenšperku v varstvu novih lastnikov gradu.⁷⁴ Tako je torej simbolično vse do smrti jeseni 1693 in še čez ostal povezan s svojim izgubljenim »kranjskim Parnasom«. Poleg tega je prejemal obresti iz naslova dela kupnine za prodano posest. Na račun dveh odstopljenih zadolžnic Janeza Herberta grofa Auersperga za skupno 7.000 goldinarjev je lahko ob običajni 6-odstotni obrestni meri računal na letne obresti 420 goldinarjev. Glede na integriteto grofa Auersperga⁷⁵ bi pričakovali, da je plačevanje obresti teklo brez (večjih) težav. Prihodki iz obeh grofovih zadolžnic so bili zdaj poleg stotniške plače in čakarine (283 goldinarjev in 20 krajcarjev)⁷⁶ Valvasorjev edini vir dohodka.

Sklep

Oceno o tem, kako spreten oziroma nespreten je bil Valvasor kot zemljiški gospod, bi bilo mogoče dati le, če bi imeli na voljo več in drugačne vire, zlasti več pričevanj prve roke. Njegovega gospodarjenja na zemljiški posesti poleg tega nikakor ni mogoče obravnavati zunaj konteksta polihistorjevih razvejenih dejavnosti in z njimi povezanih stroškov. Vsiljuje se predvsem vprašanje, ali bi bil uspešnejši, če leta 1672 ne bi kupil tako velike posesti in ne bi ostal dolžan več kot polovice kupnine. Kaj bi bilo torej drugače, če ga ne bi bremenile visoke obresti na še neporavnano kupnino? Tu se je najbrž uštel v toliko, ker ni dobro predvideval, koliko mu bo posest prinašala oziroma kako visoki bodo stroški za njegove »konjičke«. A težavo z obrestmi je po slabih petih letih (1677) bolj ali manj uspešno rešil, ko je Črni potok vrnil prodajalčevi vdovi v obliki zastavitve kot nadomestila za obresti. S tem si je sicer zmanjšal prihodke, vendar je hkrati ustavil odtok denarja »v prazno«. Kaže, da je bil ukrep nujen, če je hotel naslednje leto začeti z grafično delavnico, za katero pa je spet potreboval svež zagonski kapital.

Najemanje posojil pri zasebnikih je seveda potegnilo za seboj hipoteke na zemljiško posest, s katero je Janez Vajkard jamčil svojim upnikom, ne da bi do konca poravnal kupnino. Žal ne poznamo njegovih stroškov in zaslužka iz let, ko je na Bogenšperku vzdrževal bakrorezce in grafično delavnico (1678–1682), kot tudi ne vseh izdatkov, ki jih je imel zatem s pripravo in izdajo svojega temeljnega dela, *Slave vojvodine Kranjske*. Sredstva, ki so mu jih za *Slavo* vnaprej zagotovili kranjski deželni stanovi (1683), je v nemajhni meri počrpal že pred izidom knjige, in iz istega naslova leta 1689 pokrtil tudi nemajhne davčne za-

⁷⁴ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694; Z-7/II, 13. 1. 1694.

⁷⁵ Janez Herbard grof Auersperg (1643–1701, Ljubljana) je izviral iz glavne, turjaške veje Auerspergov. Bil je cesarski pravi tajni svetnik in komornik, kranjski deželni upravitelj in v letih 1696–1697 goriški deželni glavar. Petični grof je imel kot največjo posest gospostvo Kirchberg am Wald na Štajerskem, sicer pa več manjših posesti, med njimi že znano Brinje pri Grosupljem (Preinfalk: *Auerspergi*, str. 148–150, 452). V letu nakupa Brinja od zakoncev Gandin, leta 1692, je opravljal tudi funkcijo predsednika poverjeniškega urada kranjskih deželnih stanov (ARS, AS 1063, a. e. 2739, 1692 VII. __, Ljubljana).

⁷⁶ O višini čakarine in stotniške plače nimamo neposrednih pričevanj iz časa polihistorjevega življenja, zato pa je kar najbolj verodostojen vir prve roke, nastal tik po njegovi smrti: knjiga izdatkov urada glavnega prejemnika za leto 1694. Pripadniki deželne konjenice, ki so, tako kot prej Valvasor, imeli dva oklepna konja, so razen redkih izjem prejemali iz naslova čakarine enotno letno plačilo 100 goldinarjev (ARS, AS 3, knj. 610, knjiga izdatkov za leto 1694, s. p., razdelka »Wartthelt auf die Gelbe Fahnen« in »Warttgelt auf die Plawe Fahnen«). Vseh pet četrtnih stotnikov je imelo prav tako enako letno plačo 183 goldinarjev in 20 krajcarjev, med njimi stotnik Spodnje četrti Franc Bernard baron Tauffrer, ki je pokojnega Valvasorja nasledil 21. maja 1694 (prav tam, s. p., razdelek »Prouisionierte Haubtleuth vnd Beuelchshaber«). O Tauffrerjevi prošnji in imenovanju na Valvasorjevo mesto: ARS, AS 2, I. reg., šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 404v, 23. 11. 1693; šk. 910, sejni zapisniki, 36, 1683–1700, fol. 445–445v, 21. 5. 1694.

ostanke. Stroški, povezani s *Slavo*, so se torej potrjeno zajedli v posest, ta pa najverjetneje niti po prodaji Črnega potoka (1689) še ni bila v celoti plačana. V naslednjih treh letih so sledile nove prodaje: desetine v Temenici, knjižnice z grafično zbirko ter nazadnje Bogenšperka z Lihtenberkom in hiše v Ljubljani.

Če naredimo primerjavo med tem, kar sta Valvasor in njegova prva žena v letih 1672–73 vložila v posest, in tem, kar je Valvasor ob smrti leta 1693 pre-mogel, je razlika sicer opazna, ni pa zelo velika. V izhodišču imamo okoli 10.000 goldinarjev deželne veljave, ki jih je skoraj v celoti prispevala ženina družina, pl. Graffenwegerji,⁷⁷ na koncu pa polihistorjevo premoženje ni bilo vredno bistveno manj: 800 goldinarjev hiša v Krškem brez hišne opreme, 7.000 goldinarjev dve zadolžnici, od katerih je eno za 3.000 goldinarjev takoj »zasegel« varuh otrok iz prvega zakona, nekaj manj kot 600 goldinarjev je bilo v gotovini, za matematične in druge instrumente s preostankom knjižnice pa je Franc Albreht pl. Seethal nekoliko pozneje odštel dedičem 600 goldinarjev deželne veljave. Matematično gledano izguba ni velika, a treba je seveda upoštevati drugačne okoliščine. Medtem sta minili dobri dve desetletji in Valvasor je imel zdaj vdovo ter šest ali sedem otrok iz dveh zakonov, ki so se morali zadovoljiti le s skromno dediščino.⁷⁸ Poleg tega je šla v tuje roke skoraj vsa njegova »duhovna zapuščina«, bogata knjižnica z grafično zbirko, ki je njenemu lastniku pomenila veliko več kot posest in denar.

Na koncu si zastavimo še hipotetično vprašanje, ali se je Janezu Vajkardu Valvasorju naložba v zemljiško posest izplačala. Ali ne bi začetnega kapitala, skoraj v celoti sicer ženinega, raje naložil na kakšno varno mesto, denimo pri deželnih stanovih, in zanj prejemal obresti, saj bi si s tem prihranil trud in skrb, ki jih je imel z upravljanjem posesti? Takšno prakso v njegovem času na Kranjskem namreč poznamo, kajti obresti so včasih utegnile navreči celo več kot zemljiška posest.⁷⁹ Kako pa bi se stvar obnesla pri Valvasorju? Pri deset tisoč posojenih goldinarjih deželne veljave bi lahko računal na 600 goldinarjev letnih obresti, kar v dvajsetih letih nanese 12 tisočakov deželne veljave. Vsekakor premalo za izvedbo vsega, kar je v teh dveh desetletjih počel kot bogenšperški gospod. Iz posesti je lahko potegnil precej več, saj je bila dobra priložnost, da se naloženi kapital dobro obrne. Poleg tega je bila zemljiška posest stvar ugleda in veljave, njeno posedovanje pa za plemiča tako rekoč družbena norma. Graffenwegerji gotovo ne bi dali iz rok tolikšne vsote, če je zet oziroma svak ne bi naložil v bližnje posesti, ampak bi se zadovoljil z vlogo rentnika in hišnega posestnika kje v Ljubljani. Janeza Vajkarda Valvasorja si v takšni vlogi, statični in brez tveganj, preprosto niti ni mogoče predstavljati. Njegove potrebe so prese-gale prihodke, dejavnosti, s katerimi se je ukvarjal, niso prinašale dobička, prej izgubo. Če je torej hotel doseči cilje, je moral biti dovolj spreten »menadžer«, pri tem pa je bolj kot vse drugo potreboval zemljiško posest. Samo v obliki hipotek nanjo je namreč lahko dobil zadostna posojila, četudi posest dejansko nikoli ni bila v celoti odplačana in torej nikoli povsem njegova last. In končno, kranjski polihistor je za svoje delo nujno potreboval ustrezno okolje. Grafične delavnice, v njej zaposlenih mož, tudi poročenih z družino, in lastne številčne družine ne bi mogel vzdrževati drugje kot na gradu z dovolj veliko posestjo. Janez Vajkard Valvasor je preprosto moral postati zemljiški gospod.⁸⁰

⁷⁷ Golec: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 71.

⁷⁸ ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 2, 5, 9; Golec, Neznano in presenetljivo, str. 344–351.

⁷⁹ Prim. Štuhec: *Rdeča postelja*, str. 70 sl.

⁸⁰ Kranjska okolica je seveda dobro vedela za njegove večne finančne težave in mu je vsaj kdaj velikodušno priskočila na pomoč. Morda so za percepcijo Valvasorja kot sodeželana in tudi zemljiškega gospoda najbolj zgovorne besede, izrečene na deželnem zboru 19. junija 1683, ko so stanovi razpravljali o polihistorjevi prošnji, da bi sprejeli 500 izvodov »deželne kronike« in avtorju za vsako tiskarsko polo plačali po tri krajcarje. Sprejeli so sklep, da mu sicer ugodijo,

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije (=ARS)

- ⊗ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 268.
- ⊗ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 533–535, 537, 539, 541, 543, 545, 547, 895, 900, 901, 903–904, 907, 909–912, 914.
- ⊗ AS 3, Urad glavnega prejemnika za Kranjsko, knj. 610.
- ⊗ AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5, 6.
- ⊗ AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 127, 132.
- ⊗ AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 191.
- ⊗ AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, popis, knj. 15–17.
- ⊗ AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija: fasc. G 1–54 1/2, K 1–28, V 1–16, T 1–94, popisi.
- ⊗ AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 33–36, 50, 52, 82, 84, 131, popis.
- ⊗ AS 746, Cistercijski samostan in državno gospodstvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 2, 14, 39, 43.
- ⊗ AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 25.
- ⊗ AS 781, Cistercijski samostan in državno gospodstvo Stična, Knjige, knj. 17; Spisi: fasc. 10.
- ⊗ AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2739.
- ⊗ AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4.
- ⊗ AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 1.

Kärntner Landesarchiv (=KLA)

- ⊗ KLA 741, Güter Ebensfeld, Sch. 1.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (=NŠAL)

- ⊗ ŽA Kamnik, Matične knjige, M 1671–1707.
- ⊗ ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, R 1669–1678, P 1682–1717, M 1658–1735.
- ⊗ ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, Ind R 1614–1688, R 1651–1665, R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703, R 1703–1719, P 1660–1720, M 1660–1710, M 1711–1754; Razne knjige: fasc. 2.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (=ZAL)

- ⊗ LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 456–459.

LITERATURA

Cevc, Emilijan: J. W. Valvasor kot mentor slikarjev. V: *Janez Vajkard Valvasor Slovenecem in Evropi. Katalog razstave. Johann Weichard Valvasor to the Slovenes and to Europe. Exhibition Catalogue* (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana: Narodna galerija, 1989, str. 169–195.

Dular, Anja: Valvasorjeva knjižnica. V: *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. Maja Lozar Štamcar, Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 259–275.

vendar se bodo o ceni pogovarjali pozneje. Na predlog deželnega upravnika Jurija Sigmunda grofa Gallenberga so mu vnaprej plačali 2.000 goldinarjev, in sicer z grofovo pomenljivo utemeljitvijo, »ker je ubog mož in nima zaloge« (*weillen er ain armber herr vnd der Verlag nicht hat*).

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820*. 4. zvezek. *Župani in sodniki 1650–1785*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2012.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 1. Band. A–E. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967; 2. Band. F–J, 1970; 3. Band. K–N, 1972; 4. Band. O–Sh, 1973; 5. Band. Si–Z, 1974.

Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. V: *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.

Golec, Boris: Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi. V: *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 85–110.

Golec, Boris: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del). V: *Arhivi* 37 (2014), št. 1, str. 65–107.

Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). V: *Kronika* 61 (2013), št. 1, str. 5–66.

Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško, 2013.

Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Triest. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.

Juričič Čargo, Danijela, Žnidaršič Golec, Lilijana: *Vodnik po urbarjih arhiva Republike Slovenije*. 3. zvezek. *Urbarji Ljubljanske in Novomeške kresije v fondu Terezijanski kataster za Kranjsko*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2013.

A. Kaspert, A.[nton]: Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zečker dne 20. julija 1687. I. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* I (1904), str. 186–189.

Klaić, Vjekoslav: *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1914.

Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje)*. Ljubljana: SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991 (Viri za zgodovino Slovencev, Trinajsta knjiga, Novejši urbarji za Slovenijo, Prvi zvezek).

Kos, Franc: *Izbrano delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.

Ogrin, Rafael: Nekaj o neposrednih davkih v XVI., XVII. in XVIII. stoletju. Kratek prispevek k zgodovini davkov na Kranjskem. V: *Kronika* VI (1958), str. 35–38.

Otorepec, Božo: Iz zgodovine gradu. V: *Bogenšperk*. Maribor: Obzorja, 1976 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 70), str. 3–26.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 4).

Radics, P.[eter] pl.: Graščine in hiše rodovine Valvasorjeve na Kranjskem. V: *Ljubljanski zvon* 14 (1894), št. 7, str. 433–437; št. 9, str. 566–569.

Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.

Radics, Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXXI. Johann Weikhard Freiherr von Valvasor verkauft sein Schloss Schwarzenbach. V: *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 297, 28. 12. 1896, str. 2561; Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2569–2570.

Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor und »Eine Löbliche Landschaft« von Krain. V: *Die Ehre des Herzogthums Krain von Johann Weikhard Freiherrn von Valvasor, Laibach–Nürnberg 1689. 2te unveränderte Auflage*. Rudolfsverth: J. Krajec. IV. Band, s. p. (v dodatku).

Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.

Reisp, Branko: Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. V: *Zgodovinski časopis* 47 (1993), str. 345–348.

Reisp, Branko: Novejša spoznanja o Valvasorju. V: *Glasnik Slovenske matice* XXIX/XXXI (2005/2007), str. 10–19.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Druga knjiga. Med Bogenšperkom in Mokricami*. Ljubljana: Viharnik, 2001.

Suhadolnik, Jože – Anžič, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2000.

Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995 (Studia humanitatis, Apes 1).

Umek, Ema: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*. Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1974 (Publikacije Arhiva Slovenije. Inventarji. Serija Samostanski arhivi. Zvezek 1).

Valenčič, Vlado: *Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977 (Razprave Dissertationes X/4).

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, 1689.

Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae. Wagensperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). V: *Zgodovinski časopis* VIII (1954), str. 27–86.

Vilfan, Sergij: Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. V: *Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, str. 19–32.

Vrhovnik I.[van]: Kako je prišla Valvasorjeva knjižnica v Zagreb? V: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* IX (1928), str. 108–110.

Witting, Joh. Bapt.: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. V: *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV (1894), str. 89–146; V (1895), str. 162–264.

ZUSAMMENFASSUNG

VALVASOR ALS GRUNDHERR

In den Biographien und sonstigen Abhandlungen über das Leben und Werk des Krainer Polyhistor Johann Weichard Valvasor (1641–1693) blieb eine der mit der materiellen Grundlage für seine Leistungen verbundenen Schlüssel Fragen recht pauschal behandelt: Auf welche Art und Weise verwaltete er den Besitz seiner Schlösser Bogenšperk (Wagensperg), Lihtenberk (Lichtenberg) und Črni potok (Schwarzenbach) und wie erfolgreich war er als Grundherr? Es handelt sich um zwei Jahrzehnte, von 1672 bis 1692, in die auch Valvasors kreativster Lebensabschnitt fällt, als das Schloss Bogenšperk, wo er wohnte, nach den Worten von Valvasors Nürnberger Korrektor Erasmus Francisci die Bezeichnung »Parnass« verdiente.

Das Wissen um Valvasors Einnahmen und Ausgaben ist auch nach dem letzten Forschungsstand noch immer sehr beschränkt, obwohl wir uns der Beleuchtung der komplexen Frage um einige Schritte genähert haben, auch was das Wirtschaften auf seinem erworbenen Besitz als wichtigster materieller

Grundlage für Valvasors »Unternehmen« betrifft. Für ein ganzheitliches Bild Valvasors als Grundherrn stehen uns einfach zu wenig aussagekräftige Quellen zur Verfügung, insbesondere solche, mit deren Hilfe die Einnahmen und Ausgaben aus erster Hand verfolgt werden könnten. Viele Dokumente kennen wir nur aus knappen Regesten, was eine Interpretation erschwert, und die einzelnen spärlichen Angaben sind schwer in Übereinstimmung zu bringen und entsprechend zu verknüpfen. Die Heranziehung von bislang nicht genutzten Quellen und die Analyse der vorhandenen, größtenteils zwar spärlichen Angaben finanziell-wirtschaftlicher Natur haben bestimmte Lücken gefüllt, und schon bekannte Tatsachen sind neuerlich bewertet und in einen anderen Kontext gebracht worden. Eine sehr wertvolle Entdeckung stellt ein von Valvasor verfasstes undatiertes Urbar dar, das um 1680 entstanden ist. Das Urbar als solches war zwar nicht ganz unbekannt, es blieb aber angesichts der Tatsache, dass es niemand mit Valvasor in Verbindung gebracht hatte, ungenutzt.

Als der 31-jährige Johann Weichard Valvasor im Sommer 1672 die noch nicht 14-jährige Anna Rosina Graffenweger heiratete, hatte er sich schon nach seinem künftigen Besitz umgesehen. Fast ausschließlich mit Graffenwegers Geld erwarb er im Herbst zusammen mit seiner jungen Frau von Franz Albrecht Baron Kheysell die Schlösser Bogenšperk und Črni potok sowie die schon verfallene Burg Lihtenberk, alle drei in der Nähe des Marktfleckens Litija an der Save (Littai) und des Schlosses Slatna (Slattenegg), von dem seine Frau stammte. Der Besitz war im krainischen Gültbuch mit 64 Gültpfund und 28 Huben angesagt, der Kaufpreis betrug 20.000 Gulden in kranischer Währung, 200 Golddukaten und 100 Reichstaler.

Vom Beginn seiner Rolle als Grundherr bis zum Verlust seines letzten Besitzes erweist sich der Krainer Polyhistor als »ewiger Schuldner«. Der erworbene, im Gültbuch auf ihn und seine Frau eingetragene Besitz stellte in Wahrheit nie gänzlich deren Eigentum dar. Nach einem Jahr schuldeten die Eheleute noch immer fast die Hälfte des Kaufpreises, 10.242 Gulden, und nach fünf Jahren nur um eine Spur weniger, knapp 9.774 Gulden. Über 600 Gulden in krainischer Währung, d. h. rund 500 in deutscher Währung, wurden alljährlich nur für die Zinsen ausgegeben und etwa 380 Gulden für Steuer und Kontribution. Im Hinblick auf Valvasors große Bedürfnisse verringerte sich der Hauptteil der Schuld nicht, auch die Steuer- und Kontributionsausstände begannen sich zu summieren. Um sich wenigstens der hohen Zinsen auf den noch unbeglichenen Teil des Kaufpreises zu entledigen, verpfändeten die Eheleute 1677 das Schloss Črni potok mit dem Grundbesitz, und zwar der Witwe des Verkäufers, des Barons Kheysell. Mehr noch, sofort nach der Heirat begann Valvasor, auf den Namen seiner Frau bei einem Verwandten, dem Baron Posarel, Kredite aufzunehmen, und zwar auf Rechnung eines Donationsbriefes in Höhe von 5.000 Gulden, den er seiner Schwiegermutter Graffenweger abgeloct und dem genannten Kreditgeber verpfändet hatte, woraufhin er das Geld nach dem Tod der Schwiegermutter zumindest teilweise dem Schwager zurückgeben musste (1683). Die Krainer Landstände löschten Anfang der 1680er Jahre zweimal seine Steuer ausstände, doch wuchsen diese seitdem noch rascher an. Zuletzt, zu Beginn des Jahres 1689, ließ Valvasor rund 1.000 Gulden von der Summe abziehen, die ihm die Landstände als Bezahlung für sein Hauptwerk, *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (1689), versprochen hatten, und zwar in Form eines Ankaufes von 500 Exemplaren zum Preis von 3 Kreuzern pro Papierbogen. Zur gleichen Zeit, an der Wende des Jahres 1689, als hohe Ausgaben durch den Druck seines Hauptwerkes in Nürnberg entstanden, begann der Abverkauf seines Besitzes. Zunächst verkaufte er um etwa 6.850 Gulden in Landeswährung den Besitz Črni potok, den er kurz davor aus der Verpfändung gelöst hatte. Fast der gesamte Kaufpreis, 6.414 Gulden, ging auf die Erben des Barons Kheysell für den noch nicht bezahlten Kaufpreis aus dem Jahr 1672 über, der wahrscheinlich auch damit nicht vollends beglichen war. Valvasor nahm knapp davor beim Laibacher Kaufmann

Georg Tollmeiner ein Darlehen in Höhe von 6.000 Gulden auf, und im selben Jahr verschuldete er sich noch bei seiner zweiten Frau, Anna Maximiliana (Baronin) Zetschker, insgesamt um 1.847 Gulden. Wenn er alle Verbindlichkeiten gegenüber seinen Gläubigern begleichen wollte, was er bis zu seinem Tod auch tat, so war er neuerlich gezwungen zu verkaufen. Höchstwahrscheinlich musste er sich 1691 von seiner wertvollen Bibliothek und graphischen Sammlung und im Frühjahr desselben Jahres vom Grundzehnt in Temenica trennen, wofür er etwa 3.050 Gulden erhielt. Im Herbst 1692 verkaufte er um eine unbekannte Summe Bogenšperk zusammen mit Lihtenberk und seinem Haus in Ljubljana (Laibach) und übersiedelte im Frühjahr 1693 in ein erworbenes Haus in der Kleinstadt Krško (Gurkfeld), wo er noch im selben Jahr starb. Nach zwanzig Jahren endete somit seine Rolle als Grundherr. Nach Begleichung der Schulden verblieben ihm 7.000 Gulden in Schuldscheinen, die er für den Kaufpreis von Bogenšperk und Lihtenberk erhalten hatte. Außer den Jahreszinsen von den Schuldscheinen, aller Wahrscheinlichkeit nach 420 Gulden, erhielt er bis zu seinem Tod noch den Gehalt eines Hauptmanns »*der gemainer Mann*« im Unterkrainer Viertel und ein Wartgeld als Mitglied der Landeskavallerie, zusammen rund 283 Gulden.

Eine sehr wertvolle Quelle zur Beurteilung Valvasors als Grundherrn stellt ein von ihm selbst verfasstes und undatiertes Urbar für den Besitz Bogenšperk und Lihtenberk dar, das um 1680 (spätestens 1683) entstand, mit zwei Beilagen auf selbständigen Blättern. Während der erste Teil des Urbars inhaltsmäßig dem Standard entspricht – er beinhaltet die Verpflichtungen der eigenen Untertanen (49) und der Vogtei- und Forsthaberpflichtigen (38) –, ist der zweite Teil sehr narrativ, als ob ihn Valvasor für *Die Ehre des Hertzogthums Crain* verfasst hätte. Wir erfahren nämlich eine Reihe interessanter Tatsachen, die in der Regel nicht in Urbare gehören. So schreibt er etwa über den Obstreichthum und das Laichen der Fische in den der Save zufließenden Bächen sowie darüber, dass »*die bauern seind guet*« und regelmäßig ihre Abgaben entrichten. Es ist kein Zufall, dass das Urbar im Archivbestand des Zisterzienserklosters Kostanjevica (Landstrass) erhalten blieb. Der Gerhab von Valvasors Kindern aus erster Ehe vertraute nämlich ihren väterlichen Nachlass dem dortigen Abt an, weil in Kostanjevica als Ordensbruder Valvasors jüngster Sohn Johann Wolf Engelbert (1684–1752) lebte.

Bei der Frage, ob Valvasor selbst seinen Besitz verwaltete, scheint es kein Dilemma zu geben. Die Verwaltung übernahm ein Amtmann, während er die administrativen Geschäfte selbst besorgte, wovon am besten sein Urbar zeugt, aber auch die Erwähnung zweier Handbücher über die Zahlungen an seine Dienerschaft. Aus bestimmten, leider weniger aussagekräftigen Quellen lässt sich schließen, dass er nicht über Gebühr prozessierte. Auch mit baulichen Dingen beschäftigte er sich nicht besonders. Wenn auf seinen Schlössern zu Valvasors Lebzeiten physische Veränderungen eintraten, waren dies eher eine Folge der Neugier und Innovationsfreude als des Eifers eines Bauherrn. Eine erhebliche Quelle seiner Einnahmen als Grundherr stellte der ziemlich umfangreiche Dominikalbesitz dar, den die Untertanen mit dem auferlegten grossen Frondienst bewirtschafteten. Viele Stellen in *Der Ehre des Hertzogthums Crain* zeugen zwar davon, dass Valvasor im Allgemeinen ein respektvolles Verhältnis zum Bauernstand pflegte, aber darüber, wie er als Grundherr gegenüber seinen Untertanen auftrat, wissen wir sehr wenig. Er selbst bezeichnete sie als gut, und zumindest bei einigen hatte er ein solches Vertrauen geweckt, dass sie bereit waren, ihm auch über Intimes aus ihrem Leben zu erzählen, so wie der Mann, der alle Hoffnung an das Gebet geknüpft hatte und auf wundersame Weise gesund wurde.